

Mirko Zupančič

Stephanijeva predelava Macbetha

Linhartova dunajska pisma prijatelju Kuraltu so znana in večkrat citirana. Še posebej so znani stavki, ki opozarjajo na Linhartov odnos do Shakespeara in do takratnih predelav njegovih tragedij: »Vous avez vu au theatre le sublime *Shakespear*? — C'etoit Hamlet, je ne doute pas. Si Vous aviez vu *The King Lear*, *Macbeth*, pas le *Macbeth selon Shakespear par Mr. Stephanie* mais *Macbeth of Shakespear*, Vous auriez vu le trois piéces, dont je suis enchanté à la folie.«

Polemični ton Linhartovega pisma, ki je upirjen zoper Stephanija ml., vidnega predstavnika in pripadnika jožefinske garde, razsvetljenca, igralca, dramatika, gledališkega ideologa in zagovornika cenzure, še posebej opozarja na posebno duhovno situacijo takratnega Dunaja. Prav tako pa tudi na Linhartov položaj in njegove odločitve. Pismo opozarja še na samostojno presojo mladega študenta, ki je drzno kljubovala celo takšni avtoriteti kot je bil Gottlieb Stephanie in si je utirala svoji naturi primerna pota. — Sodeč po Linhartovem pismu je Shakespeare doživljal na Dunaju svojevrstno usodo. K sreči je ohranjeno tudi nekaj gradiva, ki nam konkretnije ponazarja to, pri nas še dokaj nepregledano poglavje. Ta Linhartova, lahko rečemo, že kar znamenita izjava, dobi še večjo veljavo, če nam je znano vzdušje, ki je narekovalo njegov protest. Linhartova odločitev za Shakespeara presega vprašanje zgolj literarnega ljubiteljstva. Shakespeara so na Dunaju dokaj ostro kritizirali, uradno in poluradno, odnos do njegovih del je zato oznanjal tudi določene nazorske opredelitve. Prav Linhartov akademski učitelj Joseph von Sonnenfels je s svojo publicistiko in osebno avtoriteto zelo odločno posegel v Shakespeareovo usodo na Dunaju. V svojem znanem delu »Briefe über wienerische Schaubühne« nameni Shakespeareu več, žal odklanjajoče pozornosti, kot vsem ostalim dramskim piscem:

»Gleichwohl läuft vielleicht niemand so sehr nach dieser unschicklichen Art des Witzes (predhodno piše o nedopustnih namigovanjih, besednih igrach itn.), als eben Shakespear, dieses abentheuerliche Genie, welches sehr oft in einem und demselben Stücke die zwey äussersten Ende der Empfindungen ohne Mittelband vereinigt, und den Leser mit Thränen in den Augen zum lauten Gelächter nöthiget. Shakespear in allen seinen Schauspielen scheint sich die alte Komödie der Griechen hauptsächlich zum Muster hingestellt zu haben: er suchte die Empfindung des Trauerspiels mit dem Gelächter zu vereinbaren. Helden und Narren treten zugleich auf: seine lustigen Personen sind Spötter, risores, und beissend dicaces, sie könnten es mehr nicht seyn: seine Helden sind oft Lustigmacher. Der Narr im Leben und Tode des König Laer sagt seinem Könige in dem beissendsten Tone seh bittre Wahrheiten, und der greise König macht Spasse.

Shakespears Stücke sind also immer Ungeheuer, wo der Held, der nur itzt in Gold und Purpur erschien, mit pöbelhaften Reden der Schenke zuwandert, worin wieder Wahrscheinlichkeit, Sitten und Anstand verstossen wird; und die bei allen Flammen des tragischen Genies mehr bewundert, als nachgeahmt zu werden verdienen.«¹

Dalje:

»Bei den neueren Bühnen sind die Engländer, vorzüglich Shakespear, schon lange zuvor darauf verfallen, eigentliche sogenannte Historien auf der Schaubühne vorzustellen... Sie haben in der That eine Aehnlichkeit, diese Stücke, mit den nicht unschicklich sogenannten Haupt und Staatsaktionen: Heinrich des vierten erster und zweyter Theil... und mehrere andere gehören unter die Klasse. Das Wesentliche dieser Schauspiele ist, den ganzen Lebenslauf einer in der Geschichte merkwürdigen Person auf die Bühne zu bringen, und bis auf den Tod hinauszuführen. Alle Begebenheiten beinahe kommen mit vor, welche ungefähr ein sorgfältiger Geschichtschreiber aufbewahrt hat, sie mögen nun an an einem Orte in der Welt, an welchem es wolle, sie mögen sich, zu was immer für einer Zeit auch, ereignet haben. Sie sehen es ein, was für ein abentheuerliches Ganzes, was für ein unregelmässiges Gewebe daraus entstehen müsse, wenn Begebenheiten, die in der Geschichte einen Zeitraum von 40 und mehr Jahren einnehmen, die bald and den Küsten von England, bald in Frankreich vorfielen, in eine Vorstellung von wenigen Stunden zusammengedrängt werden.«²

Shakespeara omenja Sonnenfels še večkrat, podrobneje pa med njegovimi deli razčlenjuje le Macbetha. Tragediji priznava nekaj pesniških lepot, vznemirjajo pa ga Vešče, prerokovanja, duhovi in še drugi plodovi ustvarjalčeve pesniške domišljije. Vsebina igre se mu zdi popolnoma zgrešena, predvsem zato, ker meni, da se v njej prepletata zgodovina in poezija. Svoje mnenje podkrepil je ugotovitvijo: »Das historische Drada ist eine Lebensbeschreibung, das Trauerspiel die Vorstellung einer einziger Handlung.«³ — Kjerkoli omenja Sonnenfels angleškega dramatika, je takoj razvidna njegova kritična usmerjenost: Shakespear, tak kot je, ne ustreza težnjam in nazorom avstrijskih razsvetlencev. Sonnenfelsovi ugovori zoper kompozicijo Shakespearovih del, so, v soglasju z njegovimi dramaturškimi pogledi, zelo nazoren posnetek gottschedianske uradniške estetike. Zaman se je dunajski razsvetljenec oziral za Lessingom. Prav Shakespear je bil preizkus, ki je pokazal teoretično veljavo obeh mož, pa tudi njune zgodovinske perspektive. Sonnenfels je poznal le pravila. Toga, priučena, šolsko-klasicistična pravila, ki s pravo klasiko pač niso imela zveze. Za prostranstva pesniške domišljije ni imel posluha. Tudi globlje moralne in človeške konflikte je zamenjal za dnevno uporabno moralko. »Wahrscheinlichkeit« in »Sitten« ostajajo slejkoprej Sonnenfelsovo dramaturško in nazorsko geslo.

Ta pomota bi bila navsezadnje človeško in zgodovinsko razumljiva, če bi ostala na nivoju načelnih pogledov in je ne bi spremljali že znani administrativni ukrepi. — Sonnenfelsov pogled na dramatiko, kot je razviden doslej, ni naključen in tudi ni osamljen. Njegovi sodobniki in ideološki somišljeniki so bili v nekaterih sodbah še ostrejši od njega. Za ponazorilo, kako nevzdržno in umetniškemu oblikovanju nenaklonjeno je bilo takratno dunajsko kulturno ozračje, bomo navedli še nekatere druge podatke:

¹ Sonnenfels'gesammelte Schriften. VI/32.

² Sonnenfels, VI/184, 185.

³ Sonnenfels, VI/185—188.

Marija Terezija in njen sosejant sta intenzivno posegala v repertoarne in uprizoritvene načrte. Jožef je ostro odklanjal dramatično Sturm und Dranga, takratno nemško »moderno«, pa seveda tudi vse pisce, ki so jih viharniki razglasili za svoj nazor. Odmev takšnih cesarskih stališč predstavlja tudi publicistično delovanje Stephaniejeva mlajšega. On še konkretnije kot Sonnenfels zahteva, naj gledališče ne prikazuje slabosti kronanih glav in državnih tvorb, sicer pa v glavnem obnavlja Sonnenfelsova stališča: »Dieselbe Rücksicht wie für Könige wurde auch für Republiken geltend gemacht... Die Sucht Begebenheiten aus der teutschen Geschichte nach *Shakespears* Manier für das Theater zu bearbeiten, verursacht seit einigen Jahren die Armuth guter brauchbarer Originale. Diese Manier ist freylich die leichteste sich zum Dichter zu machen, aber zugleich die nachtheiligste für den Geschmack. Man sieht zur Genüge dass hiedurch der Werth guter regelmässiger Stücke immer mehr und mehr fällt, und besser wäre es für das Theater gewesen, man hätte diese ungeheure Manier unter ihren Moose ruhen lassen.«⁴

Zelo odločna je naslednja Stephaniejeva izjava, ki bi jo podpisal tudi Sonnenfels: »Die alten, guten französischen Dichter liessen nicht einmal einen Mord öffentlich vorgeben, viel weniger hätten sie todte Körper ganze Acte hindurch aufgestellt. Das Trauerspiel habe eine edle Sprache zu führen, aber keinen voll Phantasien verwebten Wortkram.«⁵ — Če ob tej izjavi pomislimo na gledališki »dogodek«, ko so igralci 2. jul. 1777 »sami« odstranili z repertoarja Shakespeareovo tragedijo »Romeo in Julija«, so motivi za takšno Stephaniejevo stališče zelo jasni. Shakespeara so namreč ukinili iz zelo preprostih razlogov: cesarica ni prenesla iger z mrliči, pogrebi, pokopališči in podobnimi žalostnimi stvarmi.

Sonnenfelsu in Stephanieju se pridružuje tudi njun ugledni pisateljski kolega Kornelius Hermann Ayrenhoff: »... aber ich behauptete, dass ein Dichter, der sich in unsern Zeiten Shakespearen zum Muster wählet, und ein Kunst-richter, der ihn als Muster anpreiset noch viel geschmacklosere Köpfe sind, als der Erbauer des neuen gothischen Tempel wäre. Warum noch geschmackloser? Weil Shakespeares Dramen noch tiefer unter der Kritik sind, als die allerschlechtesten gothischen Gebäude. Warum noch tiefer? Weil ein Theater kein Guckkasten ist; ein gothischer Tempel aber noch immer ein Tempel bleibt.«⁶ — Ta ocena ni samo obsodba viharništv in Ayrenhoffu neznanega Linharta, pač pa se zoperstavlja tudi Lessingovemu vrednotenju Shakespeara.

Še in še bi lahko navajali podatke, ki opozarjajo na prepad med Shakespeareovo umetnostjo in praktikizmom dunajskih razsvetljencev. Bolj plastično kot ti teoretični in polemični odlomki, nam kažejo problem uprizoritve, predelave in potvorbe, ki so si lastile Shakespeareovo ime. To je seveda vprašanje, ki presega samo dunajske razmere, a je bilo prav v avstrijski prestolnici izrazito aktualno. Polemična naostrenost zoper njegovo dramatično opozarja kakopak na močan Shakespeareov vpliv. Kot v ostalih evropskih gledališčih, se mu tudi na Dunaju niso mogli izogniti. A treba ga je bilo prirediti tako, da je vsaj približno ustrezal cenzuri in državni konvenciji. Ta poseg v Shakespeara je za naše razmišljanje še posebej važen: Linhart je v svojem pismu, ki smo ga

⁴ Carl Glossy: Zur Geschichte der Wiener Theaterzensur.

⁵ Dr. Eduard Wlassak: Chronik des k. k. Hof-Burgtheaters. Wien 1876.

⁶ Nagel, str. 455.

citirali na začetku, zelo naravnost spregovoril o tem početju. Razburila ga je prav Stephaniejeva predelava Macbetha. Podatek je dragocen, ker jasno govori o drugačnem odnosu do Shakespeara, kot si ga je umislil Sonnenfels, Stephanie, Ayrenhoff in drugi.

Poglejmo najprej, kakšno usodo je doživel Macbeth na Dunaju pod pisateljsko taktirko Stephanieja.

Stephanie je prvič uprizoril svojega Macbetha 3. novembra 1772. Zadnja uprizoritev je bila 5. novembra 1776.⁷ Po tem datumu Stephaniejeve priredbe niso več uprizarjali. Avtor sam je uprizarjanje prepovedal in delo umaknil z repertoarja, ker je menil, da pojavi duhov na odru, prenapeti značaji, in še vse drugo kar prizanaša slabemu okusu publike, ni vredno nacionalnega gledališča.⁸ Macbeth je bil prvič natisnjen leta 1773 v 5. zvezku zbirke »Neue Schauspiele, aufgeführt in den kais. kön. Theatern zu Wien«. Ponovno je izšel v 2. zvezku Stephaniejevih zbranih iger leta 1774. — Naslov njegove predelave se glasi: Gottlieb Stephanie der Jüngere. Macbeth. Ein Trauerspiel in fünf Aufzügen. Aus dem Jahre 1772. — Omeniti je treba še uvodnik v »Neue Schauspiele«, ki povsem v duhu časa hvali predelavo. Pisec uvoda je prepričan, da se je predelovalcu posrečilo »ein brauchbares Stück nach Shakespear den deutschen Schaubühnen zu liefern. Er hat zugleich für das Herz, den Geist und das Auge der Zuschauer gearbeitet. Mächtigerschütternde Handlung, Charaktere so stark ausgebildet als entworfen, kühne Gedanken, Kernausdrücke, reiche Gemälde, die wirksamsten Theaterstreiche, so furchtbar als neu.« To izjavo moramo podčrtati; Stephanie je tedaj rešil, kar se je rešiti dalo. Še več: ustvaril je novo delo, prežeto z drznimi mislimi, jedrnatimi resnicami, temeljitim dejanjem in vzorno oblikovanimi značaji. Ta dokument (lahko bi bil zapisan kot ironija, a žal ni) je v polnem nasprotju z Linhartovo sodbo. Poglejmo, kakšna je dejanska podoba Stephaniejevega Macbetha.

Očitno so avtorja pri pisanju Macbetha navdajale Sonnenfelsove dramaturške teorije in miselnost jožefinskega razsvetljenstva. Kolikor se je le dalo, je skušal uveljaviti klasične tri enotnosti. Seveda brez tistega globljega smisla, ki ga je odkrival Lessing v Hamburški dramaturgiji in ki mu je tudi omogočil ugovore zoper mehanično upoštevanje teh pravil. Stephanie se je odločil za analitično dramsko tehniko, odrsko dejanje njegove tragedije se začne tik pred katastrofo: že se namreč bliža Malcolm z angleško vojsko, Macbethov polom je neizbežen. — S takšnim kirurškim posegom je avtor uničil zaporedje *dogodkov*, ki predstavljajo agens Shakespearove dramaturgije. Junaki nimajo časa, da bi se razodeli in razvili v dejanju, pač pa na odru samo poročajo o bližnjih in daljnih preteklih dogodkih. Tako je razrušil kompozicijo, ki pri Shakespearu ni formalna izmišljotina, temveč je neločljivo zvezana z vsebinskim in idejnim tkivom njegove dramatike. Pri Shakespearovem Macbethu se je zdela Stephanieju upoštevanja vredna edinole snov. Prizadeval si je, da bi iz te snovi sestavil igro, ki bi spadala v kategorijo »regelmässige Dramatik«. Kljub takemu prizadevanju se le ni mogel povsem otresti vpliva shakespeare »snovi«, tako je nastala igra, ki zares ni Shakespeare in tudi ne Corneille, pač pa dramaturško skrupulalo brez znanja in daru.

⁷ Dr. Josef Karl Ratislav: 175 Jahre Burgtheater.

⁸ Rudolph Genée: Geschichte der Shakespear'schen Dramen in Deutschland. Leipzig 1870. Str. 229.

V delu se prepletata dva motiva: kratek prikaz Macbethovega konca in ljubezen med Gonerill, Macduffovo hčerjo, ter Fleanceom, Banquovim sinom. — V prvem dejanju, v gozdu, ko Banquo in Macbeth iščeta pobegle konje, se slednji zave, da se bliža njegov konec. Pojavi se namreč duh umorjenega kralja Dunkana. Prizor je zelo podoben tistemu iz Hamleta, ko kraljevič zagleda očeta. Le da je tu situacija nekoliko obrnjena: Macbeth ogovori Duha, vpraša ga, kdo je. Duh mu odgovori: »Dein Oheim, den du ermordet!« Stari ljudje vedo tudi povedati, da že sedemnajst let, od dneva, ko je bil umorjen Duncan, ni bilo tako zgrozljive nevihte. Pa še za en podatek zvemo: bliža se Malcolmova vojska, Macduff že išče zločinca in uzurpatorja prestola. — Pojav Duha na odru pomeni seveda hud prekršek, ki ga je kasneje Stephanie tudi samokritično obravnaval. (To je bil eden od razlogov, da je delo umaknil z repertoarja). Zato pa je popolnoma črtal Vešče, o njihovem delovanju zvemo le mimogrede: v dolgočasnem pogovoru med Curanom (ta je sestavljen iz več shakespearskih likov, vsebuje tudi nekatere poteze njegovih Norcev) in starim Možem, slišimo, da sta opazila v daljavi ogenj, ki bi ga lahko kurile tudi Vešče. — Nato gre tragedija hitro h koncu. V drugem dejanju nas Stephanie obvesti, da je Macbeth umoril še Banquoa. Zvemo tudi za ljubezen obeh mladih, sledi še prizor gostije, ko vsi prestrašeno zbežijo ob pojavu Banquovega duha. — Po tem dogodku pobegnejo še redki Macbethovi podaniki v Malcolmov tabor. Nepričakovano zvemo za Macbethovo namero, da se bo ločil od žene in vzel mlado Gonerill. Spričo mladenkine moralnosti in ljubezenske zvestobe mu ta namera ne uspe. V zadnjem dejanju dobi vidnejšo vlogo Macbethova žena. Nenadoma jo popade blaznost; v takem stanju umori moža in zažge grad. Zmagoviti Malcolm prihiti, a najde samo še pogorišče. No, pravica je vseeno zmagala: zakoniti dedič prestola bo poslej zakonito vladal.

Še tako vestna fabulativna obnova ne bi mogla prikazati prave podobe tega dela. Vsebine Stephaniejev Macbeth nima, ima le nekaj na silo zgnetenih prizorov in obvestil o človeku, ki mu je ime Macbeth. Zato bi bila tudi kakršnakoli primerjava s Shakespearovo umetnino odvečno delo. Nepotrebno je dokazovati, da je Stephaniejev tekst oropan zgrozljive lepote in poezije originala. Še posebej ni sledu o silovitih dimenzijah Macbethove osebnosti, ki je kljub zločinstvu globoko tragična. — Toda na slepo se Stephanie le ni mogel lotiti prav te snovi. Nekaj je na Macbethovem primeru najbrž hotel dopovedati gledalcem. Tako odločen poseg v Shakespeara je imel gotovo svoj cilj in namen. Stephanie je bil zvest podanik avstrijskega razsvetljenstva in jožefinskega racionalizma, zato je bil tudi soustvarjalec takratnih gledaliških reform. V nekem smislu je bil celo ostrejši od Sonnenfelsa. Bil je celo tako razsvetljen, da je preklical svoje lastno delo. Kje je tedaj skrita ideja, ki jo je hotel prikazati v tej nevhvaležni snovi? Njegova formalna zadrega je bila prav gotovo velika. Spričo znane terezijanske in jožefinske miselnosti, ki je na odru in tudi sicer zanikala vse, kar ni bilo dostopno vsakdanji razumnosti, spričo pravil, ki so predpisovala moralo in obnašanje dramskim junakom, spričo odločb, ki so z odra pospravljale umore, grobove, blaznost, nerazumnost in poetično metaforiko, moramo Stephanieju priznati vsaj njegov Sizifov napor. Stephanie je bil prepričan, da popisovanje zločina ni vredno dramatikove roke. Če pa je že nekdo to napako zagrešil, mora boljši dramatik popraviti njegovo zmoto. Ker obravnava tragedija o Macbethu zločin najvišjega reda in sega prav do kronanih glav, je našel Stephanie za to spotakljivo snov svojevrstno rešitev: Macbeth

ne sme in ne more biti tragičen. — Nedopustno in pogubno si je lastiti krono zakonitega vladarja in rušiti večnostne principe dedne monarhije. — Poduk, ki iz tega sledi, je zelo preprost: zakoniti vladar mora vladati s čvrsto roko, sicer lahko postane žrtev nestanovitnega ljudskega mnenja. Eni hočejo namreč od vladarja krvi, drugi vina. Za nekatere je bil Duncan premedel vladar, kdo ve, kaj bodo drugi očitali Malcolmu, ko se ga bodo naveličali. Ljudsko mnenje je priložnostno, kralj (cesar) naj bo zato na svojem nedotakljivem mestu čuvar državno-moralne stabilnosti.

Linhartov protest zoper takšnega Macbetha je za današnje oči razumljiv in mu je samo v čast, a je po svoje tudi presenetljiv. Uprizoritve Stephaniejeve predelave na Dunaju ni mogel videti, z njo se je seznanil v zbirki »Neue Schauspiele« ali pa v Stephaniejevih zbranih delih. To dejstvo nas podpira v mišljenju, da je Linhart pozorno spremljal izdajo dramskih tekstov in gledališko publicistiko. Najbrž ni preveč tvegana trditev, da je Linhart omenjeno zbirko poznal — posamezne primerke hrani dunajska Mestna knjižnica — tako se je lahko seznanil tudi s citiranim uvodom v Stephaniejevega Macbetha.

Linhart et Shakespeare

L'article ci-dessus est extrait d'une étude plus longue qui essaye de préciser le rôle de Shakespeare à Vienne à l'époque de lumières. Les principaux représentants viennois de ce courant dans le domaine du théâtre refusaient le Shakespeare original et ils l'adaptaient à leur goût et à leurs idées. Tel est aussi le cas de l'adaptation du Machbeth par Stephanie qui a été rigoureusement rejetée par Linhart.